

Analýza působení Aliance nového občana ve slovenské politice

Lubomír Kopeček¹

Tento text byl zpracován v rámci Výzkumného záměru *Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích* (kód MSM0021622407).

Abstract: *The Analysis of New Civic Alliance's Activity in Slovak Politics*

The article deals with political trajectories of New Civic Alliance (ANO) in Slovakia. This liberal formation was founded by a media tycoon Pavol Rusko. Besides Rusko, the leadership of ANO includes several well-known personalities from sport, media, cultural and economic fields. In the September 2002 elections the Alliance received prominent support from Rusko's media and secured 8 % of the votes. After the elections ANO became a member of the right-centre government coalition headed by Mikuláš Dzurinda. The relationships between ANO and other coalition partners were full of conflicts. In Autumn 2005 a big financial scandal affected the chairman Pavol Rusko, the party broke up and went to opposition. In the elections in 2006, the party gained only 1.4 % of the votes. The article tries to explain what the organisation model ANO was like and why its „life“ was so short.

Keywords: *New Civic Alliance, Slovakia, parties, populism, television station „Markíza“, institutionalisation*

Tato studie se zaměřuje na rozbor velmi zajímavého subjektu operujícího ve slovenské politice – Aliance nového občana (ANO). Sleduje příčiny, které byly důležité pro její politický úspěch ve volbách 2002, její postupně narůstající problémy ústící až do hluboké krize a marginalizace ve volbách 2006. V tomto kontextu je analyzována role lídra strany Pavla Ruska. Základní výzkumné otázky, na které se snaží text odpovědět, zní, jaký byl model vnitřního fungování strany a jaké jsou důvody pouze krátkodobého úspěchu ANO ve slovenské politice.

Pavol Rusko a kořeny vzniku ANO

Politická trajektorie ANO je neodmyslitelně spojena s jejím lídrem a současně zakladatelem Pavlem Ruskem. S ohledem na to je nezbytné krátce přiblížit Ruskův životopis a dotknout se jeho mediálně-politického působení před založením vlastní strany. Rusko se narodil

¹ Autor působí na Katedře politologie a Institutu pro srovnávací politologický výzkum Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: kopecek@fss.muni.cz. Tato studie je upravenou částí jedné z kapitol knihy „Politické strany na Slovensku 1989 – 2006“, která vyjde v roce 2007 v brněnském Centru pro studium demokracie a kultury.

v roce 1963, v 80. letech vystudoval žurnalistiku a poté pracoval jako sportovní komentátor ve Slovenské televizi. V době společensko-politických změn na přelomu 80. a 90. let 20. století udělal rychlou kariéru. Ve Slovenské televizi postupně zastával funkce vedoucího odboru výzkumu programu, vedoucího vysílacího centra a náměstka ústředního ředitele. Po odchodu ze Slovenské televize v roce 1994 pracoval ve společnosti Lottop a souběžně založil firmu Markíza-Slovakia, která původně měla vyrábět punčochy. Velká Ruskova příležitost přišla s licenčním výběrovým řízením pro novou soukromou televizi, kterou společnost Markíza-Slovakia vyhrála. Finanční zajištění pro rozjezd televize, která začala vysílat v roce 1996, poskytla analogicky jako v českých poměrech u televize NOVA americká společnost CME. Generálním ředitelem televize Markíza, která rychle získala na slovenském televizním trhu dominantní postavení, se stal Rusko (Fülle 1997: 247-248).

Markíza se původně snažila působit apoliticky. Avšak ve vyhraněně konfrontační atmosféře závěru 90. let, kdy zpravodajství státní televize jednoznačně preferovalo tehdy vládní Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS) Vladimíra Mečiara, i neutrálně laděné vysílání Markízy působilo dojmem, že sympatizuje s opozicí a především s antimečiarovskou Slovenskou demokratickou koalicí (SDK). Když na začátku roku 1998 vznikla nová Strana občanského porozumění (SOP) založená populárním košickým primátorem Rudolfem Schusterem, poskytla Markíza významný prostor pro „zviditelnění“ také této formaci (SOP se začala postupně orientovat na spolupráci s ostatní antimečiarovskou opozicí).

V srpnu 1998 těsně před parlamentními volbami se vynořilo nebezpečí, které ohrozilo Ruskovu kontrolu nad Markízou. Jeho původ byl spojen s komplikacemi okolo vlastnictví stanice a Ruskovými dluhy (podrobně k celé kauze Mesežnikov 1999: 45-46). V napjaté předvolební atmosféře okamžitě tato záležitost získala politický rozměr, a to včetně podezření, že se HZDS snaží ovládnout Markízu. Došlo dokonce k pokusu zbavit Ruska funkce generálního ředitele a zabránit mu v přístupu do televize. Reakcí byly protestní mítinky organizované antimečiarovskou opozicí přímo před budovou televize a mediálně-politická bouře.

Rusko si nakonec kontrolu nad stanicí udržel. Od roku 2000 oficiálně vyměnil místo generálního ředitele stanice za post předsedy rady majitelů Markízy. V praxi ale zřejmě právě tato zkušenost ovlivnila Ruskovo rozhodnutí získat pevnější politické zázemí, které by mu zajistilo větší ochranu jeho podnikatelských aktivit. Nepřehlédnutelná ovšem byla i jeho chuť přímo se zapojit do politiky. Rusko původně jednal s některými představiteli SOP o svém angažmá v této straně. Avšak vnitřní krize SOP a její rozklad, spolu se skutečností, že by nad ní neměl zaručenu

plnou kontrolu, jej patrně vedla rok a půl před parlamentními volbami k rozhodnutí založit ANO.

Přípravný výbor ANO oficiálně oznámil vznik strany 22. dubna 2001. 14. května 2001 byla strana zaregistrovaná a 26. května 2001 se v Popradu konal ustavující kongres za účasti 303 delegátů, který zvolil Ruska předsedou.² V průzkumech voličských preferencí se ANO od druhé poloviny roku 2001 „držela“ mírně nad 5% uzavírací klauzulí, což straně dávalo solidní šanci na vstup do parlamentu před blížícími se parlamentními volbami (výzkumy agentury FOCUS a Ústavu pro výzkum veřejného mínění, citováno podle Bútorová – Velšic 2002: 306).

Zdroje politického úspěchu ANO ve volbách 2002

Pro vzestup voličských preferencí ANO byly mimořádně důležité *mediální a finanční zdroje* poskytnuté Ruskem. Mediálními zdroji se stala především televize Markíza, dále populární týdeník Markíza, rádio OKEY a menší celostátní deník Národná obroda. Všechna tato média byla Ruskem prostřednictvím různých společností spoluvlastněna a ANO protěžovala. Zvláštní pozornost zde pochopitelně zaslouží především televize Markíza. Výmluvný pro její preferování ANO je monitoring realizovaný organizací MEMO 98. Od dubna do září 2001 bylo v hlavní večerní zpravodajské relaci Markízy věnováno ANO 6,4 % vysílacího času. Pro srovnání – ve veřejnoprávní Slovenské televizi to bylo pětkrát (!) méně. Z politických stran byla ANO ve vysílání Markízy třetí nejzmiňovanější stranou, větší prostor byl věnován pouze SDE (8 %) a HZDS (7,2 %). Zajímavé je srovnání prezentace ANO se Směrem Roberta Fica, jenž byl v daný moment v podobné politické pozici (nedávno založená opoziční strana s nadějnou vyhlídkou na vstup do parlamentu). Markíza přinesla o ANO téměř třikrát více informací než o Směru (6,4 % : 2,4 %).

Viditelná preference ANO se projevovala i v obsahu přinášených informací. MEMO 98 v této souvislosti přímo konstatovalo existenci „mnoha příspěvků, v nichž byla zřejmá absence některých základních prvků žurnalistické etiky a které měly charakter mediálních efektů“. Jako příklady MEMO 98 uvádělo formu úvodního představování strany (aktu registrace, ustavujícího kongresu), jež se nesla ve výrazně slavnostním, „téměř recepčním tónu, dodávajícím začínajícímu subjektu jistý punc výjimečnosti“. Dále bylo informování o akcích ANO doplněno sugestivními

² Generálním sekretářem ANO se stal Jozef Banáš, místopředsedou pro veřejnou správu a regionální rozvoj Anton Danko, místopředsedou pro zahraniční styky Imrich Béreš a místopředsedou pro mimoekonomické oblasti Ľubomír Lintner.

záběry na tleskající občany při příchodu představitelů strany, jazyk komentátorů vytvářel nekritický obraz spasitelů atd. (MEMO 98 – Prezentácia... 2002).

Tento trend v informování o ANO zůstal zachován i v průběhu oficiální volební kampaně před volbami 2002 od konce srpna do poloviny září 2002. ANO byla v tomto období nejprezentovanější politickou stranou v hlavním zpravodajském pořadu Markízy s poskytnutým prostorem v rozsahu téměř 10 % (!). Až daleko za ní následovalo HZDS (6,4 %) a Směr (6,1 %). Jako u jediné strany byla také u ANO zaznamenána převaha pozitivních zmínek nad negativními (MEMO 98 – Morálny... 2002). Na způsobu informování Markízy nic nezměnilo ani několik vysokých pokut, které stanici udělila Rada pro vysílání a retransmisi (analogie české Rady pro rozhlasové a televizní vysílání).

Co se týká finančních zdrojů, asi nejlépe je ilustruje vlastní Ruskovo vyjádření pro deník Sme/Smena šest týdnů před volbami 2002. Podle svých slov vložil do ANO přibližně 25 milionů slovenských korun a s investicí dalších 10 až 15 milionů počítal ještě do voleb 2002 (Sme/Smena 6. 8. 2002). Tato finanční závislost ANO na Ruskovi ovšem přetrvala i po volbách 2002. Dobře to odráží fakt, že podle výroční zprávy za rok 2003 dal „své“ straně na členských příspěvcích 10 milionů korun a navíc za ni zaplatil dluhy ve výši asi 20 milionů korun. Pro dokreslení: ANO měla vlastní majetek v hodnotě necelých tří milionů (!) slovenských korun (Belko 2005, Pravda 11. 7. 2004, Výročná finančná správa ANO za rok 2003).

Rusko tak pro ANO představoval hlavního „sponzora“ jak v oblasti mediálního, tak i finančního zajištění strany. Poskytlo mu to klíčové postavení, které využil k „tvarování“ strany podle svých představ. Důsledkům bude věnována pozornost po krátkém nastínění prezentace ANO před volbami 2002 a příznivé politické konfigurace, která ji vynesla do vlády.

Volební kampaň 2002, koaliční potenciál ANO a stranická profilace

ANO mohla před volbami 2002 těžit ze zklamání, které u některých voličů vyvolalo působení tehdejší (první) *široké* vládní koalice (1998 – 2002) vedené Mikulášem Dzurindou. Na image vlády se negativně projevovala skutečnost, že ji tvořily velmi odlišné subjekty – od politicky nezařaditelné SDK, respektive na ni navazující Slovenské demokratické a křesťanské unie (SDKÚ) přes konzervativní Křesťanskodemokratické hnutí (KDH), maďarskou menšinu reprezentující Stranu maďarské koalice (SMK), levostředovou Stranu demokratické levice (SDĽ) a v té době rovněž doleva stále viditelněji inklinující SOP. Výsledkem byly četné vnitřní rozpory ve vládní koalici, které snižovaly její kredit u voličů.

ANO primárně prezentovala liberální politickou agendu, což směřovalo k oslovení voličů některých vládních stran. Odpovídala tomu její kritika vládních stran, a to zejména neprůhlednosti privatizace, napodobování „mečiarovských“ metod při stranickém obsazování postů ve státní správě, korupce při zadávání veřejných zakázek atd. Nahrávala jí řada „provalených“ skandálů vládních politiků.³ Slovenského politologa Petra Učně právě tento charakteristický aspekt prezentace ANO vedl k přiřazení k subjektům, které označil za „centristické populisty“. Vedle ANO k nim v této době přiřadil Směr, založený v roce 1999 Robertem Ficem, a ze starších subjektů pak Schusterovu SOP (Učeň 2003; 2004; srov. k této otázce v případě ANO Dočkal 2004). Tehdejší strategii ANO bychom proto mohli pracovně označit za „kriticko-populistickou“.

Zvolený kritický akcent byl ovšem výrazně méně ostrý než v případě Směru. Nesporně se do toho promítla snaha „nezavřít si dveře“ při povolebním vyjednávání o nové vládě, jelikož účast v ní byla prvořadým cílem ANO. „Kriticko-populistický“ repertoár ANO lze proto brát jako „dávkovanou střelbu“, jejíž kadence nikdy nepřekročila určitou hranici. V momentu, kdy se tento přístup přestal hodit, byl stranou pragmaticky utlumen.

Dobře to demonstroval „flexibilní“ postoj k osobě premiéra a šéfa SDKÚ Mikuláše Dzurindy, který po vzniku ANO patřil k jedním z terčů její kritiky. ANO původně vylučovala, že by byla ochotna zasednout ve vládě, kterou by opět Dzurinda vedl či v ní zasedal. V dubnu 2002, když společensko-mediálním diskursem hýbala aféra spojená se zadáváním veřejných zakázek na železnici, do níž byl nepřímo premiér zapleten, hlasoval v parlamentu poslanec Jirko Malchárek, který přestoupil do ANO ze SOP, pro vyslovení nedůvěry premiérovi. Na prvním kongresu ANO o dva měsíce později, 8. června 2002, už ale Pavol Rusko vůči premiérovi tak striktní nebyl. Hovořil o spolupráci s Dzurindou jako o kompromisu, jenž lze akceptovat, byť „by vládu neměli tvořit lidé, kteří nesou přímou osobní odpovědnost za neúspěchy posledních let“. Podle jeho vyjádření ale ANO vstoupí do vlády „bez kategorických personálních nebo osobních požadavků“ (citováno podle Pankovčínová 2002). Červnový kongres současně vyloučil ve snaze maximalizovat koaliční potenciál ANO z možných budoucích koaličních partnerů pouze HZDS, SDE a nacionalistickou Slovenskou národní stranu (SNS).

Do koaličních vyjednávání ovlivněných slabším výsledkem ANO ve volbách v září 2002 – „jen“ 8 % hlasů (15 mandátů), což bylo méně než vedení strany čekalo, šel už Rusko s akceptací setrvání Dzurindy v premiérském křesle a se zdůvodněním „protože se tak rozhodli občané“

³ Souběžně si ANO udržovala distanc od parlamentní opozice, tj. HZDS a Slovenské národní strany (SNS). Elektorát těchto dvou stran ovšem nepatřil k jejím hlavním cílovým voličským skupinám.

(Sme/Smena 23. 9. 2002). V povolební konstelaci, kdy SDKÚ, KDH a SMK hledaly cestu k vytvoření homogenní pravostředové vlády s parlamentní většinou, bylo ANO potenciálně nejpříjemnějším partnerem a předvolební ztlumení dosavadní kritiky se mu vyplatilo. Zapojení ANO zajistilo vládní koalici těsnou parlamentní většinu 78 ze 150 mandátů (srov. tabulka 1).

Tabulka 1: Výsledky slovenských parlamentních voleb 2002 a 2006

Volby 2002			Volby 2006		
politický subjekt	výsledky (v %)	výsledky (počet mandátů)	politický subjekt	výsledky (v %)	výsledky (počet mandátů)
ES-HZDS*	19,5	36	Směr	29,1	50
SDKÚ	15,1	28	SDKÚ-DS**	18,4	31
Směr	13,5	25	SNS	11,7	20
SMK	11,2	20	SMK	11,7	20
KDH	8,3	15	HZDS-ES*	8,8	15
ANO	8	15	KDH	8,3	14
KSS	6,3	11	KSS	3,9	-
PSNS	3,7	-	SF	3,5	-
HZD	3,3	-	ANO	1,4	-
SNS	3,3	-			
HZD	3,3	-			
SDA	1,8	-			
SDE	1,4	-			
SZS	1	-			

Zdroj: Statistický úřad Slovenské republiky, seznam zkratk je umístěn na konci studie.

Poznámky: Uvedeny jsou jen strany, které získaly v daných volbách alespoň 1 % hlasů. Volební výsledky jsou zaokrouhleny na jedno desetinné místo.

* HZDS v průběhu času modifikovalo název nejprve na Lidová strana – Hnutí za demokratické Slovensko (ES-HZDS) a později na Hnutí za demokratické Slovensko – Lidová strana.

** SDKÚ-DS – SDKÚ se před volbami 2006 spojila s malou Demokratickou stranou (DS).

K relativnímu úspěchu ANO ve volbách 2002 přispěly vedle podpory „spřátelených“ médií a použité „kriticko-populistické“ strategie i další faktory. Za pozornost stojí zvláště personální nabídka strany, která silně odrážela její prezentovaný manažerský a profesionální image. Vedle lidí z podnikatelsko-manažerské (Jozef Banáš, Imrich Béreš aj.) a mediální sféry (například Ľubomír Lintner, Eva Černá) nebo osob se zkušeností z obojího prostředí (Robert Nemcsics, sám Pavol Rusko) dokázala ANO přitáhnout známé osoby i odjinud. Prezentaci ANO spoluvytvářeli a/nebo za ni kandidovali například bývalý soudce Ústavního soudu Ján Drgonec, bývalý populární fotbalista Dušan Tittel, bývalý velvyslanec v Maďarsku a známý vědec Rudolf Chmel, bývalý expert DS v oblasti zdravotnictví Rudolf Zajac⁴, herec a exministr za KDH v Moravčíkové vládě Ľubomír Roman aj.

⁴ Zajac do strany ovšem nevstoupil, byť se díky její nominaci stal po volbách 2002 ministrem zdravotnictví.

Personální nabídka ANO vůči voličům se tak neomezovala pouze na osobu lídra strany, jako tomu bylo v těchto volbách například u Ficova Směru. Předchozí spjatost některých reprezentantů ANO s různými více či méně liberálně zaměřenými formacemi – Malchárka se SOP, Zajace s Demokratickou stranou (DS), Chmele s Demokratickou unií (DU) atp. – nevalila, spíše naopak. Měla zřejmě mimo jiné pomoci prolomit určitý distanc, který u části liberální bratislavské společensko-politické elity k „Ruskově straně“ existoval.⁵

ANO ve volbách 2002 masivně využila také další prvky volební kampaně, včetně promyšlené a rozsáhlé billboardové prezentace, tiskové inzerce, volebních novin a mítinků. Nezanedbatelným lákadlem byla účast mnoha populárních tváří Markízy (baviči, moderátoři) přímo na volebních mítincích (podrobně Wienk – Majchrák 2003: 172-175). Profesionální provedení kampaně evidentně odráželo participaci řady mediálních expertů a lidí se zkušenostmi z reklamních kampaní ve vedení strany (srov. výše).

Volební kampaň ANO se silně orientovala na mladou generaci. Odpovídalo tomu složení potenciálních voličů strany, když podle výzkumů Institutu pro veřejné otázky krátce před volbami asi třetina potenciálních voličů byla do 29 let a další dvě pětiny do čtyřiceti let. Liberálnímu zaměření ANO odpovídala větší podpora v městském prostředí. Analýza volebních výsledků nicméně ukázala, že její hlavní baštou nebyla velkoměstská Bratislava, což zřejmě ovlivnila konkurence zejména SDKÚ, ale větší města na východním a středním Slovensku jako Košice, Liptovský Mikuláš nebo Banská Bystrica (Gyárfášová 2003: 116; Krivý 2003: 83).

V této souvislosti bylo zajímavým paradoxem složení kandidátky ANO. Z prvních dvaceti (potenciálně zvolitelných) míst obsadili osmnáct (!) kandidáti z Bratislavy. Příznačné pro dominanci stranického centra a zvláště předsedy Ruska ve struktuře strany bylo, že personální obsazení těchto míst na kandidátce navrhla výkonná rada strany a schválila je republiková rada ANO. Kongres, formálně nejvyšší orgán strany, stejně jako regionální orgány byly v tomto směru bez vlivu. Další (nevolitelná) místa na kandidátce pak byla obsazována krajskými radami. Jak Rusko připustil, on osobně měl při sestavování čela kandidátní listiny „téměř klíčové slovo“ (Rybář 2004: 21).

⁵ Ke zvýšení voličské přitažlivosti ANO byly evidentně určeny rovněž některé nepolitické aktivity představitelů ANO. Příkladem může být bývalý poslanec SOP a zakládající člen ANO Jirko Malchárek, který v létě 2002 startoval jako první Slovák ve Formuli 1, což bylo využito v propagaci strany.

Vývoj po volbách 2002: vnitrostranické konflikty a „odpadávání“ Ruskových stranických kritiků

Už naznačená role ANO jako „doplňkového“ a nejslabšího člena nové v pořadí už druhé Dzurindovy vlády se promítla do jejího vládního zastoupení. ANO obsadila sice stejně jako ve volbách o něco úspěšnější KDH tři ministerská křesla (z celkem 16), získala ovšem pouze jeden významný resort, a to ministerstvo hospodářství, v jehož čele stanul Robert Nemcsics. KDH obsadilo dva významné resorty – vnitro a spravedlnost. Další dva ministerské resorty získané ANO nebyly politicky příliš zajímavé – ministerstvo kultury (Rudolf Chmel) nebo politicky „vděčné“ – ministerstvo zdravotnictví (Rudolf Zajac).⁶ ANO dále získala post místopředsedy slovenského parlamentu, který obsadil Pavol Rusko.

V prvních měsících fungování této Dzurindovy vlády existoval konsensus ve vládní koalici o nutnosti realizace série liberálních reforem v různých oblastech (daňové, penzijní, sociální atd.). Už v první polovině roku 2003 se ale ANO dostala do ostré konfrontace s ostatními vládními partnery, a to v otázkách, které s nimi přímo nesouvisely. Jedním z hlavních zdrojů bylo policejní vyšetřování podnikatelských aktivit Pavla Ruska. Rusko na to reagoval tvrdým útokem zvláště na KDH a jejího ministra vnitra Vladimíra Palka, jehož obviňoval z kampaně vůči své osobě.⁷ K dobrým vztahům ve vládní koalici nepřispělo ani Ruskovo silně medializované obvinění, že je odposloucháván policií.

Dalším zdrojem rozporů se stala Ruskem zvýrazňovaná antiklerikální orientace ANO, což vyhrotilo opět hlavně její vztah s konzervativně-křesťanským KDH. ANO přišla s návrhem novely zákona o umělém přerušení těhotenství, který předpokládal liberalizaci stávajícího zákona. Učinila tak přes odpor ostatních vládních stran, které argumentovaly koaliční smlouvou, která něco podobného nepředpokládala. ANO se při prosazování novely neváhala v parlamentu spojit s opozicí. Podobně postupovala v létě 2003 v otázce smlouvy s Vatikánem, kterou kritizovala a pokusila se její přijetí zablokovat. Podle ANO omezovala svrchovanost státu v oblasti školství ve prospěch katolické církve. Jedním z hlavních motivů těchto postojů ANO byla zřejmě snaha předsedy Ruska programově odlišit stranu od ostatních vládních partnerů, kteří měli ve své identitě zakomponovány větší či menší prvek křesťanství. Svou roli tak zřejmě hrála snaha oživit „kriticko-populistický“ repertoár, ovšem s jiným politickým obsahem.

⁶ Reforma zdravotnictví ovšem patřila k hlavním politickým prioritám ANO.

⁷ Zvláště veřejně viditelná se ukázala mediální „přestřelka“ ohledně obvinění Ruska podnikatelem Františkem Mojžíšem z vydírání. Rusko měl údajně v minulosti Mojžíše nutit poskytovat půjčky s ním spřízněným firmám. Kdyby to neudělal, měl mu Rusko vyhrožovat diskreditační mediální kampaní proti jeho firmám.

ANO se v důsledku této politiky ocitla v polovině roku 2003 v pozici „*vnitřní*“ *opozice ve vládní koalici*. V parlamentních hlasováních se ovšem ukázalo, že ostatní tři strany vládní koalice jsou schopny prosadit své postoje i bez podpory ANO. Podle některých názorů, nebýt vnitřních problémů Dzurindovy SDKÚ, které ji postihly na podzim 2003 (viz níže), doplatila by ANO už tehdy na tento svůj postoj vytlačení z vládní koalice (Učeň 2004: 70).

Pnutí ve vládní koalici zasáhlo do vnitřního vývoje ANO. Už v únoru 2003 se vzdal funkce místopředsedy strany Anton Danko. Zdůvodnil to pracovní vytížeností (souběžné vykonávání funkce místopředsedy strany, funkce poslance parlamentu a primátora Popradu). Ovšem právě Danko byl prvním poslancem ANO a současně prvním poslancem vládní strany po volbách 2002, který v květnu 2003 oznámil odchod z „mateřské“ strany. Danko před odchodem otevřeně kritizoval Ruska za direktivní metody při řízení strany a vyvolávání zbytečné konfrontace ve vládní koalici. V praxi Dankovo vystoupení z ANO nemělo (ještě) na parlamentní postavení vládní koalice vliv (mimo jiné proto, že tento poslanec avizoval pokračování podpory vládě).

Druhý kongres ANO 31. května 2003 v Piešťanech ukázal, že Rusko má prozatím stranu pod kontrolou. Kongres a to, co mu předcházelo, názorně demonstroval model řízení a rozhodování v ANO. Rusko před ním jasně avizoval, že nehodlá připustit otevírání jakýchkoliv personálních otázek, „neboť, má-li být kongres o programu⁸ a prioritách, o situaci v koalici (...), nesmí se zvrhnout na dohadování o tom, kdo bude jaký místopředseda“. Kandidáty na místa místopředsedů už před kongresem schválila republiková rada strany a Rusko vyzval delegáty krajských rad, kteří k některým z nich měli výhrady, aby se o takto schválených kandidátech na kongresu „zbytečně nedohadovali“ (SITA 30. 5. 2003).⁹ Potvrzení Ruska ve funkci předsedy na kongresu proběhlo prostřednictvím veřejného (!) hlasování delegátů. Odpovídal tomu výsledek, když žádný z delegátů kongresu nehlasoval proti Ruskovi.

Na kongresu, zřejmě i díky podobě jeho režie, nezazněla žádná otevřená kritika politické linie strany. Výjimkou byl pouze Branislav Opaterný, státní tajemník na ministerstvu dopravy.

⁸ Politický program přitom ANO přijala už na prvním kongresu před volbami 2002 a programovým otázkám se kongres v roce 2003 reálně příliš nevěnoval.

⁹ Kongres potvrdil republikovou radou schválené kandidáty. Prvním místopředsedou strany se stal Eubomír Lintner, místopředsedou pro mimoekonomické záležitosti Jirko Malchárek, místopředsedou pro ekonomiku Robert Nemcsics, místopředsedou pro zahraničí Imrich Béreš, místopředsedou pro regionální rozvoj a komunální politiku Eubomír Roman a místopředsedou pro vnitrostranické struktury a vnitrostranickou práci Alexander Kovaľ. Záhy po kongresu se ovšem Béreš místopředsednické funkce vzdal a z angažmá v ANO se v podstatě stáhl, Nemcsics byl funkce zbaven (viz text).

Meritum jeho kritiky bylo stejné jako v případě bývalého místopředsedy Danka, tj. zbytečné Ruskovo vyostřování vztahů s koaličními partnery a autoritativní způsob řízení strany. Záhy po kongresu v polovině srpna 2003 podobný názor veřejně prezentoval také místopředseda ANO a ministr hospodářství Robert Nemcsics. Rusko se ovšem kritiků rychle zbavil. 17. srpna 2003 vyjádřilo neformální (!) setkání poslanců a ministrů ANO v Pezinku oběma kritikům – bez jejich účasti – nedůvěru a podpořilo Ruska. Rusko setkání glosoval slovy, že „není možné připustit, aby si ve straně každý dělal, co se mu zamane“ (Nemcsics a Opaterný musia... 2003). Výzvu k odstoupení obou rebelů z funkcí ve straně a ve vládě během následujícího týdne podpořily všechny krajské rady ANO.

V září 2003 se Rusko stal místo Nemcsicse novým ministrem hospodářství. ANO ale „vzpourou“ Nemcsicse a Opaterného přišlo o další dva poslance. Oba politici se po ztrátě exekutivních funkcí vrátili v září 2003 do parlamentu vykonávat ve volbách získaný poslanecký mandát. Vládní většina se tím snížila na pouhých 75 poslanců, což postavení ANO ve vládní koalici rozhodně neposílilo. Dobře to demonstrovala skutečnost, že straně se nepodařilo na Ruskem uvolněné místo místopředsedy parlamentu prosadit žádného ze svých prosazovaných kandidátů, přestože je aliance měla podle koaliční smlouvy nárok obsadit. Ještě v říjnu 2003 se o zvolení do této funkce marně pokoušel místopředseda Ľubomír Lintner, o necelý rok později další místopředseda Jirko Malchárek. Z výsledků hlasování o jejich kandidatuře bylo zjevné, že je nepodpořili ani mnozí koaliční poslanci.

Na konci roku 2003 ovšem paradoxně vládní krize, která byla důsledkem rozkolu v SDKÚ a učinila definitivně Dzurindovu vládu menšinovou, pozici ANO ve vládě přechodně stabilizovala. Předseda SDKÚ Mikuláš Dzurinda tehdy postupoval tvrdě vůči vnitrostranickým kritikům, což vedlo k odštěpení skupiny poslanců, kteří si založili vlastní subjekt.¹⁰ ANO se

¹⁰ Na počátku rozkolu v SDKÚ stála kauza, která dostala označení *skupinka*. Na veřejnosti ji otevřel Dzurinda, který v srpnu 2003 na základě dokumentů, které (zřejmě protiprávně) obdržel od Slovenské informační služby (SIS), vznesl obvinění, že na Slovensku dlouhodobě působí skupinka osob, jež usiluje o diskreditaci SDKÚ a SIS a působí proti zájmům země. Její členové mimo jiné měli ovlivňovat velké státní zakázky ve prospěch sobě blízkých firem. Podle Dzurindy měl být součástí skupinky i šéf Národního bezpečnostního úřadu Jozef Mojžiš. Na tomto základě se rozhodl prosadit jeho odvolání z funkce. Odvolání Mojžiše ovšem nepodpořil ministr obrany a místopředseda SDKÚ Ivan Šimko. V klíčovém hlasování ve vládě přitom chyběl právě jeden hlas k prosazení Dzurindovy vůle. Předseda vlády a strany následně inicioval v Prezídiu SDKÚ Šimkovo odvolání z ministerské funkce a z funkce místopředsedy strany. V rozpoutaném vnitrostranickém konfliktu se na Šimkovu stranu přiklonila místopředsedkyně Martináková. Tito dva politici SDKÚ se stali klíčovými postavami vnitrostranické platformy nazvané Svobodné fórum (SF), která na konci roku 2003 ze strany odešla a založila vlastní stranu. Dohromady s Martinákovou a Šimkem – oba disponovali poslaneckými mandáty – odešlo z SDKÚ šest poslanců.

v době vládní krize postavila za předsedu vlády, a to na rozdíl od KDH a SMK, které zaujaly vůči premiérovi spíše rezervovaný až kritický postoj. Relativní vstřícnost ANO vůči SDKÚ se projevovala i v následujících pro premiéra těžkých měsících. Například krátce před prezidentskými volbami v dubnu 2004 se místopředseda ANO Ľubomír Roman vzdal kandidatury a vyzval k podpoře kandidáta SDKÚ Eduarda Kukana.

Naopak v konfliktních vztazích s KDH nedošlo k žádnému posunu, obě strany se nadále ostře střetávaly v agendě, kterou se Rusko pokoušel nastolovat (uzákonění registrovaného partnerství, snaha o oddělení církví od státu, úsilí o změnu financování církví atd.). Vyhrocenost vztahu KDH k Ruskovi a televizi Markíza dobře demonstrovala nejenom výzva KDH k bojkotu (!) sledování této televize, ale i výroky ministra vnitra za KDH Vladimíra Palka, který televizi označil za „zkorumpovanou televizi a propagandistickou mašinerii“, za „hanbu slovenských médií“ a dodal, že v jistém smyslu „kope za mafii“ (citováno podle Kollár 2005: 738).

Významný – pro politické působení ANO přibližně do léta roku 2005 – byl stále velmi „vstřícný“ postoj některých vlivných médií, byť formálně propojení Ruska s mediální sférou zmizelo. Vzápětí po volbách 2002 Rusko prodal či přesněji „předal“ svůj podíl ve společnosti ovládající Markízu svému blízkému příteli Františku Vizvárymu za deset milionů slovenských korun, což bylo mnohonásobně méně, než činila jeho skutečná tržní hodnota. Analytik Gabriel Šípoš přitom upozornil na skutečnost, že přes osobní a kapitálové přesuny, k nimž po volbách 2002 došlo i v dalších médiích, pravděpodobně zůstala zachována provázanost původního Ruskova mediálního impéria (citováno podle Kollár 2005: 731). Tato skutečnost se potvrdila na přelomu října a listopadu 2005, kdy Rusko „odkoupil“ podíl v Markíze od Vizváryho nazpět, aby jej ještě tentýž den prodal americké společnosti CME, která tím zvětšila svůj dosavadní majetkový podíl a televizi plně ovládla (k politickému kontextu a důsledkům tohoto kroku viz níže).

Politická linie a podoba řízení ANO zůstala i přes pokračující vnitřní problémy neměnná do léta 2005. Na přelomu února a března 2004 odešel ze strany další poslanec a jeden ze zakladatelů strany Jozef Banáš (krátce nato vstoupil do SDKÚ). Motivem jeho odchodu byla nespokojenost s tím, jakým způsobem byl zařazen na nevolitelné místo kandidátky pro volby do Evropského parlamentu. Kritizoval v této souvislosti politické metody, které se ve straně uplatňují.

Výzkumy veřejného mínění souběžně signalizovaly pokles podpory ANO pod 5% hranici.¹¹ Potvrdilo se to ve volbách do Evropského parlamentu v červnu 2004, v nichž ANO získala pouze 4,7 % hlasů a nepřekročila tak 5% uzavírací klauzuli. Rok před těmito volbami

¹¹ Například v únoru 2004 zjistil Ústav pro výzkum veřejného mínění ANO podporu jen 4,2 % voličů.

přítom ANO podle místopředsedy Béréše počítala se ziskem tří mandátů (ANO bude považovat za úspěch... 2003).

U některých představitelů ANO se tato situace v průběhu roku 2004 a první poloviny roku 2005 promítla do veřejně ventilované nervozity. Politická dráha ANO začala být srovnávána s vývojem SOP. Ojedinele se objevily dokonce velmi kritické názory vůči předsedovi strany. Asi nejviditelněji je vyjadřoval první místopředseda Lintner. Například v rozhovoru pro deník Pravda s evidentní narážkou na Ruska prohlásil: „Naši pozici z hlediska veřejného mínění by si měli lidé ve vedení strany velmi vážně uvědomit“ (Pravda 16. 4. 2004). Nespokojeným funkcionářům ANO ale chyběla „páka“ k tomu, aby se mohli zbavit předsedy.

Směnková kauza a rozpad ANO

Důležitým mezníkem ve vývoji ANO se ukázala hluboká krize strany na konci léta 2005. Na přelomu července a srpna 2005 ji odstartovalo zveřejnění informace o směnkách za více než 100 milionů slovenských korun, které měl Rusko už v době zastávání funkce ministra hospodářství vystavit ve prospěch jednoho spřízněného podnikatele. Důsledkem byla obrovská aféra, při níž Rusko nedokázal hodnověrně vysvětlit, odkud vzal peníze na splacení, ani na co získané peníze potřeboval. Mediální tlak se následně promítl do požadavku vládních partnerů na jeho odstoupení z ministerské funkce. Jako první tento požadavek vzneslo KDĽ, následně se připojila SMK a nakonec se přidala i SDKÚ. Rusko ovšem odstoupit odmítl a pohrozil odchodem ANO do opozice.

Proti Ruskovi se nicméně postavila velká část stranické elity v čele s Ľubomírem Lintnerem, a to včetně většiny poslanců, místopředsedů strany a dvou dalších ministrů za ANO ve vládě.¹² Premiér Dzurinda na konci srpna 2005 požádal prezidenta o Ruskovo odvolání, čemuž hlava státu vyhověla. Ostatní strany vládní koalice se v daný moment rychle dokázaly dohodnout s Lintnerovým křídlem na jeho další podpoře vlády výměnou za setrvání jeho představitelů v exekutivních funkcích (Ruska nahradil ve funkci ministra hospodářství Jirko Malchárek). Koaliční smlouva zůstala beze změn. Na Ruskem prosazeném mimořádném kongresu strany 11. září 2005 v Žilině byli čelní členové Lintnerova křídla ze strany vyloučeni, čímž byl rozkol strany dokončen.¹³

¹² Ministra kultury Rudolfa Chmela nahradil už o několik měsíců dříve František Tóth, po jeho odvolání premiérem Dzurindou na jaře 2006 se do voleb vrátil na krátkou dobu do úřadu Chmel.

¹³ Vyloučeno bylo mimo jiné pět místopředsedů (Ľubomír Lintner, Jirko Malchárek, František Tóth, Ľubo Roman a Alexander Koval). Vylučování proběhlo značně problematickým způsobem, když přímo na kongresu proběhla změna stanov, která nově umožnila kongresu zbavovat členství (předtím toto právo měly pouze místní organizace).

ANO se ocitla v opozici. V parlamentu zůstali k straně loajální čtyři poslanci (včetně samého Ruska). Došlo přitom k paradoxu, když oficiálně zůstal zachován poslanecký klub ANO v čele s Linterem. Nezůstal v něm ale žádný člen ANO, klub si „pouze“ přes Ruskův odpor ponechal původní název. Vstoupili do něj dále někteří poslanci, kteří z ANO vystoupili už dříve (a jeden bývalý člen Komunistické strany Slovenska), takže na konci roku 2005 měl klub deset poslanců.

V lednu 2006 dva ministři a bývalí členové ANO Jirko Malchárek a František Tóth oznámili založení nové liberální strany nazvané Naděje (do projektu se většina ostatních „odpadlíků“ z ANO nezapojila). 6. března 2006 byla strana zaregistrovaná a 11. března se sešel její ustavující kongres. O omezené víře obou „otců-zakladatelů“ v úspěch celého projektu svědčí skutečnost, že se rozhodli figurovat až na samém konci kandidátní listiny pro parlamentní volby 2006.¹⁴ Předsedkyní strany se stala bývalá státní tajemnice Alexandra Novotná. Podpoře strany příliš neprospělo ani to, že ministr Tóth byl začátkem dubna 2006 odvolán z vedení resortu kultury. Důvodem byl děkovný dopis rozeslaný za peníze resortu několika desítkám tisíc učitelů, v němž sliboval řešení problému nízkých platů a chválil ministerský program tzv. kulturních poukazů, které měly zpřístupnit žákům kulturní akce. Silná mediální reakce kritizující, že ministr tímto způsobem za státní peníze vede volební kampaň, jej následně připravila o křeslo.¹⁵ Naději ve volbách 2006 nepomohl ani netradiční slib vyplatit pět set korun sympatizantům strany, kteří budou šířit její program. Ve volbách získala jen 0,6 % hlasů.

Agónie ANO

Rusko v měsících po mimořádném kongresu ANO v září 2005 začal útočit na vládní koalici. Z rozbití ANO a jejího vytlačení do opozice obviňoval hlavně premiéra Dzurindu a KDH. Současně medializoval obvinění z „kupování poslanců“ v parlamentu.¹⁶ Rovněž se pokusil o konsolidaci rozložené strany a obnovení její politické perspektivy. Negativně tuto snahu ovšem ovlivňovala skutečnost, že v důsledku odprodeje svého podílu v Markíze, stejně jako dalších částí svého mediálního impéria, přišel o většinu mediálního zázemí.¹⁷ Slabou voličskou podporu strany

¹⁴ O stavu této formace vypovídala i „délka“ kandidátní listiny, která byla velmi krátká – pouze 31 členná. Volilo se přitom 150 poslanců.

¹⁵ Několik dnů před volbami Tóth zahynul při autonehodě.

¹⁶ Zveřejnil nahrávky rozhovorů, z nichž mělo plynout, že některým poslancům měly být za podporu vládní koalice slíbeny různé výhody a odměny.

¹⁷ Důvody odprodeje podílu v Markíze nebyly zřejmě pouze finanční, ale tkvěly v obavě amerického spolupodílníka CME z neprodloužení dobíhající licence televize pro vysílání za situace, kdy nezakryté podporuje Ruskovy politické

potvrdily jak výsledky regionálních voleb na konci roku 2005, v nichž strana získala jen 8 z 412 rozdělovaných mandátů krajských zastupitelů, tak minimální voličské preference.¹⁸ Na nejistou politickou perspektivu, stejně jako na předsedu prosazovanou samostatnou kandidaturu ve volbách 2006, reagovali někteří zbývající představitelé stranické elity, kteří zůstali Ruskovi dosud věrní, ukončením svého angažmá v ANO.¹⁹

ANO se nakonec voleb v červnu 2006 účastnila samostatně a přes velmi dobrou profesionální kampaň a umístění některých populárních osob na kandidátku (mimo jiné režisér Dušan Rapoš a populární bývalá moderátorka Markízy Aneta Parišková) získala jen 1,4 % hlasů (výsledky voleb viz tabulka 1).²⁰ Podporu strany nezvýšil ani volební program kladoucí mimo jiné důraz na modernizaci Slovenska a boj proti korupci. Krátce po volbách se obnovil odliv „kádru“, angažmá ve straně ukončil i oficiální lídr ve volbách 2006 Eva Černá (Rusko figuroval ve volbách na čtvrtém místě kandidátky).

Závěr

Jaké jsou odpovědi na otázky položené v úvodu, tj. jaký byl model vnitřního fungování ANO a jaké jsou důvody pouze krátkodobého úspěchu této strany? Politický projekt ANO reprezentuje ve slovenské politice zajímavý pokus o etablování strany primárně manažersky se řídící principy firmy. Pro ANO byly už od vzniku charakteristické striktně hierarchické principy nadřízenosti a podřízenosti a marketingové postupy přizpůsobující profil a prezentaci strany základní snaze oslovit vybrané voličské skupiny. Naopak se u ANO příliš neuplatňovaly mechanismy a struktury obvyklé pro politickou stranu, byť se nedá říci, že by formálně chyběly. Rusko a další osoby podílející se na založení ANO přece jenom alespoň minimálně reflektovaly rozdíly mezi politickým trhem, na němž působí politická strana, a ekonomickým trhem, který je doménou hospodářských subjektů. ANO tak sáhla k vytvoření klasických teritoriálních struktur politické strany a k náboru řadových členů.²¹ Vliv řadových členů a nižších a středních

ambice. Prakticky okamžitě po odprodeji také proběhla rozsáhlá „čistka“ ve zpravodajství televize. Míra informovanosti o ANO a „nakloněnost“ stanice této straně drasticky klesly.

¹⁸ Například podle Ústavu pro výzkum veřejného mínění se voličské preference ANO na konci roku 2005 a v první polovině roku 2006 pohybovaly mezi 1 – 2 %.

¹⁹ Už v lednu 2006 opustili stranu generální sekretář Juraj Puchý a místopředseda Milan Kopeňa, který zamířil se skupinou svých přívrženců do Svobodného fóra.

²⁰ Na rozdíl od voleb 2002 ANO ve volbách výrazněji nepreferovala žádné elektronické médium (srov. MEMO 98 Prezentácia... 2006).

²¹ V dubnu 2002 měla ANO asi 2 700 členů, v roce 2003 už uváděla 6 000 členů a na konci roku 2005 už po vnitrostranickém rozkolu udávala asi 5 600 členů (Mesežnikov 2003: 82, Pravda 4. 1. 2006).

funkcionářských kádrů z regionů na fungování strany ovšem zůstal minimální, což odráželo jejich omezený přínos pro politický úspěch strany (srov. Rybář 2004: 13; Učeň 2004: 62). Absentující vnitrostranickou demokracii nahradil ekonomický model řízení a rozhodování. Lze proto hovořit o manažersko-technokratickém nebo manažersko-autokratickém řízení, v němž sehrával klíčovou roli *lídr* strany.

ANO se svou organizační koncepcí podobala italské straně Vzhůru Itálie Silvia Berlusconiho, a to především v jejích počátcích v polovině 90. let 20. století. Stejně jako u ANO byl výběr kandidátů na nejrůznější funkce zcela v rukou úzkého stranického vedení. Podobně tak pro její počáteční úspěch bylo důležité masivní využití mediální podpory kontrolované „otcem-zakladatelem“ Silviem Berlusconiem, který disponoval několika televizními kanály. Nápadně analogické bylo i zapojení řady zaměstnanců Berlusconiho společností do vytváření nového subjektu (srov. Strmiska 1995: 60-62; Wojtas 2006). Jistá shoda existovala také v oblasti ideově-programového profilu, i když jej Vzhůru Itálie měla od počátku výrazně širší než ANO a zakomponovala do něj vedle liberálních i filokřesťanské a konzervativní prvky. Na rozdíl od ANO se Vzhůru Itálie nikdy nevymezovala antiklerikálně, což odpovídalo její ambici fungovat v italském politickém spektru jako hlavní pravostředový politický subjekt.

Působení Vzhůru Itálie jako velké politické strany a opakovaně hlavního vládního aktéra si u této strany časem vynutilo určitou revizi původní organizační (manažerské) koncepce a přiblížení se k představě „klasické“ politické strany, samozřejmě se stále silnými pozůstatky původní koncepce. V této souvislosti je důležité, že prostřednictvím Berlusconiho sice zůstalo zachováno napojení na vlivná média, avšak v praxi to pravděpodobně nebylo, respektive (už) přestalo být, nejdůležitějším faktorem zajišťujícím přetrvání Vzhůru Itálie jako relevantní strany, byť to stále nepochybně zvyšovalo její politický potenciál. Vzhůru Itálie tak postoupila na cestě vlastní institucionalizace a stala se formací s *relativně* velkou a stabilní voličskou bankou.²²

U ANO se v podstatě podobný proces vůbec nerozběhl. Strana zůstala i po volbách 2002 jednostranně závislá na mediálních a finančních zdrojích svého předsedy. Učinilo ji to velmi zranitelnou. Jedním z důvodů je skutečnost, že na rozdíl od Vzhůru Itálie byla ANO malým politickým subjektem a po volbách 2002 fungovala pouze jako doplňkový člen druhé Dzurindovy vlády. Nebyla tedy vystavena takovému tlaku na změnu organizační struktury jako Berlusconiho strana. ANO se rovněž nepodařilo vytvořit si stabilní elektorát. Důležité je dále naznačené

²² Potvrzení naznačeného závěru je nicméně spojeno s bezproblémovou výměnou Berlusconiho na postu předsedy Vzhůru Itálie a zásadní redukcí závislosti strany na mediálních zdrojích, které v době finalizace tohoto textu ještě neproběhlo.

ztotožnění se Ruska s „jeho“ stranou“. Mělo to negativní dopad na proces institucionalizace ANO, tj. na vytvoření její autonomní a na lídrovi nezávislé identity a organizace.

Zvolený manažérsko-autokratický model řízení dal vedení strany velkou volnost při tvorbě image strany. Závislost na zdrojích zajištěných předsedou působila na stranu jako celek disciplinujícím způsobem. Nezabránilo to ale vzniku latentní nespokojenosti uvnitř strany motivované právě metodami jejího řízení. Důsledkem byl odchod většiny původní stranické elity. Ztráta mediálního zázemí pak šanci na obnovu politického potenciálu ANO v budoucnosti minimalizuje.

Seznam zkratk a názvů politických subjektů (v závorce uveden plný slovenský název)

ANO	Aliance nového občana (Aliancia nového občana)
DS	Demokratická strana (Demokratická strana)
DU	Demokratická unie (Demokratická únia)
HZD	Hnutí za demokracii (Hnutie za demokraciu)
HZDS	Hnutí za demokratické Slovensko (Hnutie za demokratické Slovensko)
HZDS-ĽS	Hnutí za demokratické Slovensko – Lidová strana (Hnutie za demokratické Slovensko – Ľudová strana)
ĽS-HZDS	Lidová strana – Hnutí za demokratické Slovensko (Ľudová strana – Hnutie za demokratické Slovensko)
KDH	Křesťanskodemokratické hnutí (Kresťanskodemokratické hnutie)
KSS	Komunistická strana Slovenska (Komunistická strana Slovenska)
PSNS	Pravá Slovenská národní strana (Pravá Slovenská národná strana)
SDA	Sociálnědemokratická alternativa (Sociálnodemokratická alternatíva)
SDK	Slovenská demokratická koalice (Slovenská demokratická koalícia)
SDKÚ	Slovenská demokratická a křesťanská unie (Slovenská demokratická a kresťanská únia)
SDE	Strana demokratické levice (Strana demokratickej ľavice)
SF	Svobodné fórum (Sľobodné fórum)
SMK	Strana maďarské koalice (Strana maďarskej koalície)
SNS	Slovenská národní strana (Slovenská národná strana)
SOP	Strana občanského porozumění (Strana občianskeho porozumenia)
SZS	Strana zelených na Slovensku (Strana zelených na Slovensku)

Literatura

- Belko, M. (2005): Financovanie politických strán na Slovensku, *Stredoevropské politické studie*, roč. VII, č. 2-3, on-line verze (<http://www.cepsr.com>, ověřeno k 1. 8. 2006).
- Bútorová, Z. – Velšic, M. (2002): Verejná mienka, in: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (eds.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti I*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, s. 291-345.
- Dočkal, V. (2004): Aliance nového občana – populistická či protestní strana?, *Stredoevropské politické studie*, roč. IV, č. 4, on-line verze (<http://www.cepsr.com>, ověřeno k 1. 10. 2006).
- Fülle, J. (1997): Média, in: Bútora, M. (ed.): *Slovensko 1996. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997*, Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, s. 245-252.
- Gyárfášová, O. (2003): Volebné správanie, in: Mesežnikov, G. – Gyárfášová, O. – Kollár, M. (eds.): *Slovenské voľby '02. Výsledky, dôsledky, súvislosti*, Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, s. 107-128.
- Kollár, M. (2005): Média, in: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (eds.): *Slovensko 2004. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, s. 723-746.
- Krivý, V. (2003): Volebné výsledky a trendy, in: Mesežnikov, G. – Gyárfášová, O. – Kollár, M. (eds.): *Slovenské voľby '02. Výsledky, dôsledky, súvislosti*, Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, s. 61-106.
- Mesežnikov, G. (1999): Vnútropolitický vývoj a systém politických strán, in: Mesežnikov, G. – Ivantyšin, M. (eds.): *Slovensko 1998 – 1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, s. 17-114.
- Mesežnikov, G. (2003): Vnútropolitický vývoj a systém politických strán, in: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (eds.): *Slovensko 2003. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, s. 19-112.
- Rybář, M. (2004): Organizácia nových politických strán na Slovensku: Niekoľko úvah o vnútrostranickom živote SDKÚ, ANO a Smeru, in: Rybář, M. (ed.): *Politické strany ako organizácie. Prípady zo Slovenska*, Bratislava, Univerzita Komenského, s. 10-31.
- Strmiska, M. (1995): *Italské politické strany 1945 – 1994*, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Učeň, P. (2003): Faktory úspechu strán stredového populizmu, in: Mesežnikov, G. – Gyárfášová, O. – Kollár, M. (eds.): *Slovenské voľby '02. Výsledky, dôsledky, súvislosti*, Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2003, s. 47-60.
- Učeň, P. (2004): Centristický populizmus ako nová kompetitívna a mobilizačná stratégia v slovenskej politike, in: Gyárfášová, O. – Mesežnikov, G. (eds.): *Vláda strán na Slovensku: skúsenosti a perspektívy*, Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, s. 49-76.
- Wienk, Z. – Majchrák, J. (2003): Volebná kampaň, in: Mesežnikov, G. – Gyárfášová, O. – Kollár, M. (eds.): *Slovenské voľby '02. Výsledky, dôsledky, súvislosti*, Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, s. 163-180.
- Wojtas, K. (2006): The “marketing party” as a model for the development of contemporary political parties, *Stredoevropské politické studie*, roč. VIII, č. 2-3, on-line verze (<http://www.cepsr.com>, ověřeno k 1. 8. 2006).

Prameny

- ANO bude považovať za úspech, ak bude mať troch europoslancov, on-line verze (<http://www.ano-aliancia.sk/?view=article&id=835>, ověřeno k 15. 10. 2006).
- MEMO 98 – Morálny kódex – prezentácia politických subjektov (2002), on-line verze (http://www.memo98.sk/index.php?base=data/spravy/2002/sk_21-08_15-09-2002.txt, ověřeno k 1. 10. 2006).

- MEMO 98 – Prezentácia politického subjektu ANO v hlavných spravodajských reláciách TV Markíza a STV* (2002), on-line verze (http://www.memo98.sk/index.php?base=data/spravy/2002/sk_21-08_15-09-2002.txt; ověřeno k 1. 10. 2006).
- MEMO 98 – Prezentácia politických subjektov pred voľbami do NR SR 2006* (2006), on-line verze (<http://www.memo98.sk/index.php?base=data/spravy/2006/1149417502.txt>, ověřeno k 1. 10. 2006).
- Nemcsis a Opaterný musia opustiť svoje posty v kabinete* (2003), on-line verze (http://mesto.sk/prispevky_velke/pezinok/nemcsisaopaterny1061125260.phtml, ověřeno k 1. 10. 2006).
- Pankovčínová, J. (2002): *ANO pri vstupe do budúcej vlády nebude kľásť ultimáta, trvá však na jej reformnom a integračnom kurze*, Rádio Slobodná Európa – Domáca politika. 8. 6. 2002, převzato z on-line verze (<http://www.slobodka.org/programs/dompolitika/12002/06/20020608163944.asp>, ověřeno k 1. 10. 2006).
- Pravda*, roč. 2001 až 2006.
- SITA 30. 5. 2003: *ANO: Rusko neočakáva, že na kongrese budú riešiť personálne otázky*.
- Sme/Smena*, roč. 2001 až 2006.
- Ústav pre výskum verejnej mienky ŠÚ SR, on-line zdroj (<http://www.statistics.sk>, ověřeno k 1. 10. 2006).
- Výročná finančná správa ANO za rok 2003*, on-line verze (<http://www.ano-aliancia.sk/?view=article&id=1146>, ověřeno k 1. 10. 2006).